

שפת אמי הייתה לאמי

תגידי אמא, אני אומרת לבת שלי, תגידי אמא ואבא כמה שאת רוצה. אבל חירות הדיבור לא שבה אליה, היא כבר ספגה אל תוכה את החשש החשדני שלנו, כבר הדבקנו אותה במה שאולי ילווה אותה מעכשיו לתמיד. אימת הזרות תורה לה מעתה להטמין את שפת אמא כפי שתוחבים שאריות מזון יקרות תחת מזון.

אלף מעבר לכתף יומים או שלושה ימים.
ואת שיחת-היום בתוך דמי.

חיים גורי

לאמא

מן השפה אל החוץ (1)

אחרי כמה שבועות מעיקים, נטולי נשימה, יצאנו מן הארץ, כל המשפחה. רצינו לנשום, לישון, לא לדאוג כל הזמן לילדים שיישארו בקרבת מקום. אנחת הרווחה הראשונה בהגיענו לארץ הזרה (זו לא אזעקה – זה רק אמבולנס שעבר פה. זה לא יירוט – זה רק כדור משחק שהוטח אל הקיר בחוזקה) התחלפה עד מהרה באשמה, בכעס סתום: כאן אנשים מסתובבים חופשי, יוצאים לפארק, ילדים במנשא, כוס קפה ביד. הנורמליות מוציאה מן הדעת. כאן דבר לא אירע. כאן לא יבינו ללבנו.

אנחנו רוצים לחזור הביתה. אנחנו נשארים. אנחנו נשמעים לאזהרות, מתרחקים מהתכנסויות, משילים סימני זיהוי של שפה ומקום. ממתינים בתחנת הרכבת עם הילדים, נשמרים, מעיינים בפניהם של האנשים, מטים אוזן לבליל השפות, רוצים לצעוק אבל מחרישים. הילדים צועקים, אנחנו משתיקים אותם: לא עכשיו. דברו בלחש. כשנרד מהרכבת. אל תגידי אמא. אל תקראי לאבא עכשיו.

זו לא סתם פרנויה. רק לפני כמה ימים התקיימה הפגנה גדולה ליד תחנת הרכבת הסמוכה לבניין שאנחנו שוהים בו, חסמה את התנועה ברחוב הראשי. אנחנו קוראים את

שלטי התמיכה והגינני המוצבים ברחובות, במוזיאונים, בחנויות, ומבינים שכדאי להתמוגג עכשיו בנוף, לא לבלוט.

למה, למה אני לא יכולה לקרוא לכם, בוכה הבת שלי. היא בת שש והיא מבוהלת, האיסור הסתום הזה מחריד אותה יותר מכל התכנסות משפחתית בממ"ד, יותר מכל תרגיל חירום בבית הספר. שם היא נדרשת לעבור למקום אחר, בטוח יותר, כדי להגן על עצמה. עם זה היא מסוגלת להסכין. אבל דווקא האיסור על הדיבור, שהוא טבעי כמו התנועה, כמו הבעות הפנים, מציף אותה בעלבון בל יתואר – עלבון ספוג בצער הדורות שפורץ ממנה גם בלי שתדע לקרוא לו בשמו, העלבון שלי ושל אביה המהסים אותה, ושל הורינו, ושל הוריהם.

למה אי אפשר לדבר עברית פה, היא שואלת. אני מבטלת את כל האיסורים מיד, אימת התשליל כבר צפה בי, אני חושבת על הילדים שקראו בשבעה באוקטובר לאמהות ולאבות שקצרה ידם, איני מכירה אותם אבל אני כבר מזהה אותם בשמם, מזהה את עיניהם בתמונות מכל הגילים. קריאותיהם מביסות את כל כללי ההיגיון והזהירות – תגידי אמא, אני אומרת לבת שלי, תגידי אמא ואבא כמה שאת רוצה. אבל חירות הדיבור לא שבה אליה, היא כבר ספגה אל תוכה את החשש החשדני שלנו, כבר הדבקנו אותה במה שאולי ילווה אותה מעכשיו לתמיד. אימת הזרות תורה לה מעתה להטמין את שפת אמה כפי שתוחבים שאריות מזון יקרות תחת מזרן, הרגל שלא תזכור מה מקורו, וגם אנחנו כבר איננו זוכרים בדיוק, רק חוזרים על התנועות. זר לא יבין זאת.

הרכבת נוסעת. בכרזה הצבעונית מולנו ילדה יושבת על ברכי סבה. גם אם נקלף את הנייר הדק בכוח ציפורנינו, לא יתגלה תחתיו דבר. זו בסך הכול פרסומת לסוכריות. לפול כאן ממד אחד בלבד. מי שלא נושא בקרבו את תהום הימים האלה, אינו משגיח בתחתית הכפולה. אנחנו נותרים זרים לכל זה. הילדים רוצים הביתה. אנחנו רוצים הביתה. בינתיים אנחנו נשארים כאן.

מן השפה אל החוץ (2)

בתלמוד הבבלי, מסכת מנחות, מסופר על משה רבנו שעלה למרומים ומצא שם את אלוהים יושב וקושר כתרים לאותיות. כששאל אותו לפשר מעשיו, השיב האל כי הוא מכין את התורה לקראת בואו לעולם של רבי עקיבא, שעתידי להיוולד בעוד כמה דורות ו"לדרוש על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות." משה מבקש לפגוש בעצמו את הדרשן הדגול, ומנקודה זו בסיפור הוא נשלח למעין מסע בזמן: תחילה הוא מוצא את עצמו בבית המדרש. ממקום מושבו בספסל האחורי הוא מאזין לשיעור מפי רבי עקיבא, אבל במהרה הופכים הדברים מפותלים מדי, והוא מאבד את החוט. תלמיד אחר, שמגדלי הפרשנות של רבו מעוררים בו ככל הנראה ספקנות בריאה, מעז להקשות בשאלה: "רבי, מנין לך?" רבי עקיבא, בתגובה, נתלה בטיעון המנצח של הייחוס למקור שאין עליו חולק: "הלכה למשה מסיני". אין לו מושג שאותו מקור יושב ממש מולו, וכבר מזמן מתקשה לעקוב. שרשרת המסירה שראשיתה הסמכות האלוהית, המשכה בשליח האל וסופה בפרשן-המתווך המבאר את התורה לתלמידיו, מתהפכת על פיה במהלך חז"לי קלאסי ובתוספת גוון קומי מובהק.

אחר הדברים האלה שב משה אל האל ומבקש לראות מה עלה לבסוף בגורלו של אותו רבי עקיבא שלכבודו נקשרו הכתרים. נוסח הפנייה מסגיר את תורת הגמול העומדת ביסוד תפיסת עולמו: "ריבונו של עולם, הראיתני תורתו, הראני שכרו." אבל, כידוע, סופו של רבי עקיבא, אחד מעשרת הרוגי מלכות, היה רע ומר: מסופר עליו שסרקו את בשרו במסרקות של ברזל והוא מת בייסורים. משה רבנו שב ממסעו בפעם האחרונה, מזועזע: "ריבונו של עולם, זו תורה וזה שכרה?" אלוהים מהסה אותו מיד: "שתוק, כך עלה במחשבה לפניי." האל הוא הסמכות האחרונה, המקור עצמו. בניגוד לרבי עקיבא שפטר את עצמו מן הצורך בנימוק כשנתלה באילן גבוה יותר בשרשרת המסירה, כאן כבר אין יותר לאן להעפיל. השתיקה היא הערכאה האחרונה.

ובכל זאת – יש קצה של הסבר: "כך עלה במחשבה לפניי." כלומר, אין מדובר בגחמה סתם, אלא במחשבה תחילה. אבל איזה מין מחשבה זו? אולי המוות המייסר של רבי עקיבא הוא בכל זאת סוג של גמול, עדות למבוכה או לנחיתות שחש האל נוכח כוחם או חוכמתם של יצירי כפיו; כך ייעשה לגולם שקם על יצרו, לתלמיד שהתעלה על רבו, לפרשן שביקש להתחזות למקור. אבל הגולם כאן אינו רבי עקיבא, אלא משה רבנו – שממש כמותנו, קוראי הסיפור – חותר לצידוק הדין, לפשר הגיוני, מתעקש על ההנחה שלפיה עוול ואכזריות בסדר גודל כזה אינם יכולים להתקיים סתם כך, ללא הסבר שיניח את הדעת.

רבות מן הפרשנויות גורסות שהסיפור הזה כלל אינו עוסק בסיבתיות או בשכר ועונש. "שתוק כי כך עלה במחשבה לפניי" אינו משפט שתפקידו להסוות צידוק ממשי, אלא לסמן את גבולותיה של ההבנה האנושית, של הלשון, במעין הצבעה עיוורת על מה שמצוי מחוץ לתחומן; ומה שמצוי מחוץ לתחומן הוא אלוהי בתכלית, ולכן שתוק בתכלית. אנחנו ממשיכים לחפש אחר הסבר מכיוון שחטאה העתיק של הלשון הוא ההיבריס, וטבעה שהיא שואפת תמיד לחרוג מגבולות עצמה. כך באה לעולם הספרות. כך באה לעולם הדת. לפעמים קל להתבלבל: למי מהן שייך הסיפור הזה?

פעם הזדמן לידי מכתב ששלחה אישה לאהובה: לכל דבר יש לה מילים, כל משפט אצלך בנוי לתלפיות. זה באמת יפה, אבל צפוף כאן מאוד, בלי שום שוליים לבנים לשתוק בהם קצת. עד כדי כך שכבר איני יכולה לזהות את פניי בשום מקום. הקשר ההוא לא האריך ימים.

מן השפה אל החוץ (3)

אי אפשר להפריד את מראה אותיות הדפוס של שפת האם מן האם. כך היה מאז ילדותי, הרבה לפני שיכולתי לקשור בין הגה לצורה, הרבה לפני שיכולתי לצרף את ההגאים בכוחות עצמי למילה, ואז למשפט – מראה האותיות הרבועות, בעיקר צורתה של המ"ם הסופית, משום מה, נקשר אצלי ללא הפרד בדמות אמי הפרטית, באינטימיות שקודמת לכל הגדרה, לכל קריאה או דיבור. אולי זה קשור במפגש הראשוני עם השפה הכתובה – המרחב החמים והשמור של שעת הסיפור, שעת הקסם שהתרחשה בינינו במקדש החתום של ילדותי; דירה להשכיר והנשיקה שהלכה לאיבוד ומיץ פטל והביצה שהתחפשה.

את כולם הייתי מבקשת מאמי להקריא שוב ושוב, והיא הייתה שבה ומקריאה, בנימה המסוימת שהרגישה שהסיפור מכתוב.

כשבגרתי, קרא באוזניי מי שהיה בן-זוגי מתוך 'ספר הפילפילים' מאת אלונה פרנקל, הזכור לי היטב מילדותי. יש בסיפור רגע שבו פונה הפילה-האם לבנה הבכור לנחמו: "פילפילון, בני היקר, בבקשה אל תהיה עצוב. אני אוהבת אותך מאוד מאוד מאוד." הייתי המומה מהאופן שבו בקעו המילים הללו מפיו; הוא הגה אותן ללא הטעמה מיוחדת, לא משך את שולי ה"מאוד, מאוד" כמעט בתחינה, לא הדגיש כל "מאוד" בנפרד, לא היה בקריאתו שום זכר למה שבעיניי היה הביצוע המקורי, היחיד האפשרי בעצם, למשפט המסוים בהקשר המסוים. הקשר ההוא לא האריך ימים.

מן השפה אל הפנים

חורף אחד נבטה בי אהבה ועד שהגיע הקיץ כבר היו ממדיה פראיים ונואשים בתוכי. היה נדמה לי שאני חשה במכאוביו של גוף אחר, שקצה מחשבותיי נקשר בקצה אחר, ואם רק אנסה להתיר, הכול יישמט ממני. מצד התוך חייתי עם אהבתי בכפיפה אחת, אבל מבחוץ הייתה המחיצה כמעט מוחלטת; אסור היה אפילו להקיש בעדינות ולהמתין – שמא יבוא מענה מן העבר השני, או הכול פרי הדמיון. את האיסור הטלתי על עצמי, ידעתי שלא אעמוד בזה.

בבקרים הוטחתי מהשינה אל הערות כפי שבוקעים מחשכה אל שמש חזקה מדי. אף שדבר לא התרחש ולא היה דבר לצפות לו, הכול פעם בי בהלמות כזו, כאילו בעוד רגע אדחף לבמת נאומים לשאת מעליה דברים בפני המון אדם. מה שהחל בתכונה נעימה הפך במהרה למתח בלתי נסבל. משהו אחר כיוון את תנועותי בלי שיהיה לקראת מה, כאילו התמלא מחזור הדם שלי שביבי מתכת זעירים והם נענים לתנודותיו של מגנט גדול שמשנה את מקומו תדיר. כל העניין היה מפרך וחסר תוחלת ולא היה טעם לספר עליו לאיש, ידעתי שעליי להחניק אותו בתוכי עד שיגוע.

אבל שפת אמי ינקה אותו ממני כמו תינוק ששואב את חומו וחיותו מהיסוד המזין של האהבה: כתבתי בבוקר, כתבתי בצהריים, כתבתי באמצע הלילה. המילים היו בשפת בני אדם, אבל פרטיות לגמרי. הן הצליחו לחלץ פרי מדבר עקר, להדהד את החבטה החוזרת בקירות, לאוורר את מה שלא היה לו שום מגע עם החוץ. שפת אמי הייתה לאמי. הופקעת מעצמי ורק היא ידעה להשיב.